

доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри світової літератури
та культури імені професора О. Мішукова
Херсонського державного університету
ilnina2006@gmail.com

ТИПОЛОГІЯ РЕЛІГІЙНО-ПОЕТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ Б. БРЕХТА І Й. БРОДСЬКОГО

Постановка проблеми та ступінь її дослідження. Поезія Бертольда Брехта визнана світовою класикою ще за життя автора. І хоча «писання віршів поет розглядає лише як розвагу» [6, с. 80], він їх створює все життя. Корпус його лірики доволі об’ємний – близько двох тисяч текстів. Співвітчизники німецького митця вважають, що саме вона, незважаючи на ідеологічно ангажовані оцінки, залишається геніальною у спадщині драматурга: «Домашній псалтир» (“Hauspostille”), а також все те, що він написав після нього, безперечно, належить до золотого запасу національної поезії, у всякому разі збірки «Свендборзькі вірші» (Svendborger Gedichte, (1939) та «Буківські елегії» (Buckower Elegien, 1959) [6, с. 80]. Аналогічної думки дотримуються такі знані європейські письменники, як М. Фріш, І. Еренбург, Л. Фейхтвангер тощо.

Інша ситуація на пострадянському просторі. Порівняно з драматургією поезія Б. Брехта перебуває на периферії дослідницьких інтересів. Наскільки нам відомо, монографій та дисертаційних робіт, присвячених цій вагомій частині його творчості, взагалі немає. Ймовірно, одна з основних причин – відсутність повного корпусу поетичних текстів – оригінальних та перекладних. У 2010 році в рамках проекту «Білінгва» видані паралельні тексти, однак це всього лиш сто поезій Б. Брехта. Збірник укладено Зігфрідом Унзельдом у російських перекладах Святослава Городецького [3].

Представлене дослідження є спробою хоча б частково заповнити цю лаку. Його **мета** – дослідити специфіку релігійно-поетичної свідомості Б. Брехта та Й. Бродського, виявити типологічні збіги та відмінності. Крім віршів, для контексту залучено драму раннього Б. Брехта «Біблія» (“Die Bibel”), нещодавно вперше опубліковану в українському перекладі М. Ліпісівіцького [3]. Релігійно-поетична свідомість Й. Бродського певною мірою досліджена [див. про це: 8; 9; 12; 15]. Аналогічні роботи, присвячені Б. Брехту, нам невідомі, тому більше уваги приділено малодослідженій проблемі.

Виклад основного матеріалу. Безумовно, ім’я Йосипа Бродського – не з першого кола асоціацій, що об’єднують двох визначних представників світової літератури. Здається, простіше назвати відмінності між ними, пов’язані з роками і умовами життя, соціокультурним контекстом, національною літературною традицією, естетичними уподобаннями авторів, їх творчим методом тощо. Немає свідчень про вплив творчості Брехта на поезію Бродського. Навпаки, широко відома орієнтація Й. Бродського на іншу інолітературну традицію – англійську метафізичну поезію. Закономірно виникає запитання: чи є взагалі підстави для подібного порівняння?

Відповідь позитивна – є: об’єднуючим фактором є трансісторична духовно-поетична традиція світової літератури. До неї належать поезії Б. Брехта і Й. Бродського. Ці вірші німецького й російського поетів, що зберігає «золотий фонд» культурної пам’яті, мають спільний євангельський претекст. Християнський топос дає змогу провести типологічне зіставлення на тематичному, мотивному, образному і концептуальному рівнях, виявити збіги та відмінності, що пов’язані зі специфікою релігійно-поетичної свідомості й творчою індивідуальністю поетів.

Порівняно з Й. Бродським проблема релігійного самовизначення Б. Брехта висвітлена фрагментарно і тенденційно. З цілком зрозумілих причин акцентовано класові та соціологічні аспекти його світосприйняття на протизагу духовно-онтологічним. Так, у «Домашніх проповідях» (“Hauspostille”) дослідниками акцентовано тісний зв’язок соціально-критичної теми з антиклерикальними мотивами. Вони зазвичай інтерпретуються як «уїдливі-саркастичні розповіді про бездомних бідняків», які замерзають у святвечір («Різдвяна легенда» (“Weihnachtslegende”). «Ці сповнені болю і співчуття розповіді поет утілює у форму пародії на хорали, церковні піснеспіви, тим самим різко зіштовхуючи теорію і практику релігії, моральні заповіді християнства із соціальною дійсністю суспільства, що сповідує християнське віровчення» [17, с. 10]. Здавалось би, все логічно. Насправді, як має ставитись до християнства поет, який перекладає античним гекзаметром уривок із «Комуністичного маніфесту»? І хоча літературознавці чітко усвідомлювали різницю між богоборством та безбожжям, написати про це у атеїстичній державі було зовсім непросто.

Справді, поет не приймає офіційної релігії як сталого інституту влади («метанаративу», «пояснювальної системи» в більш пізніх кодифікаціях), що в цілому характерно для європейської культури минулого століття. Усвідомлення «смерті Бога» оприявнюється у бунтарських настроях ідеологічно і художньо близького експресіоніста поета. Утім, «Бог помер, але людина не стала від цього атеїстом», – стверджує Ж.-П. Сартр [16, с. 20]. Сказане повною мірою справедливо і стосовно Б. Брехта.

Для характеристики рухомої, мінливої, у чомусь провокативної релігійно-поетичної свідомості Б. Брехта найбільш підходить визначення «амбівалентна». З одного боку, для неї характерне заперечення «історичного християнства», що застигло в догматиці, а тому далекого від духовних запитів сучасності. З іншого – поет не є апологетом «безкрилого» атеїзму, який став «державною вірою» в країнах, де перемогла світська релігія – комунізм. Підтвердження цієї тези знаходимо і у фактах позахудожньої реальності, і в поетичній творчості автора.

Так, уже «будучи переконаним марксистом, відповідаючи на запитання, яка книга справила на нього найбільш сильне і тривале враження, Б. Брехт написав коротко: «Ви будете сміятись – Біблія» [10, с. 185]. У відповіді немає нічого дивного, бо традиційне релігійне виховання у протестантських сім’ях ґрунтується на особливому вшану-

ванні Слова. В юності Б. Брехт відкриває для себе безстрашну чесність, суворий пафос і мудрість великої книги, яка і в суді, і в милості однаково справедлива до властителів-царів і до останнього раба. Богоборство Б. Брехта, його позиція викривача загальноприйнятих авторитетів і норм також «пророцтва» із Біблії, у якій пророки та герої віри сперечаються із самим Всевишнім. Яскравим підтвердженням цієї тези є ранній твір автора – драма в одній дії під назвою «Біблія», текст якої наданий донькою славетного письменника Барбарою Брехт-Шаль для перекладу українською.

П'єса «Біблія» присвячена релігійній війні між католиками і протестантами. Сюжетотворюючими у тексті є біблійні мотиви жертви і спасіння. Суть жертви полягає у тому, що для порятунку міста і його населення від повного знищення, по-перше, всім необхідно перейти у католицизм; по-друге, залишити у шатрі воєначальника-переможця на одну ніч вродливу дівчину. Такий вчинок стане доказом капітуляції, і ця ганебна «місія» випадає дочці бургомистра. Отже, драматична ситуація, що становить основу конфлікту, асоціюється з біблійною історією про Авраама, змушеного доводити відданість Богу, жертвуючи найдорожчим – «сином старості» Ісааком.

Брехт загострює конфлікт до останньої межі – і в цьому яскраво оприявнюється творча індивідуальність майбутнього драматурга. Як державник, лютеранин та батько, бургомistrz переживає трагічну ситуацію екзистенційного вибору, коли на одній чаші терезів – зрада віри і ганьба доньки, на іншій – життя і смерть людей. У цій ситуації складно знайти однозначне рішення, яке б усіх влаштувало, його просто немає. Для бургомистра є неприйнятною позиція прагматика-сина, що турбується про загальне спасіння за будь-яку ціну, але й стійкості свого батька, який закликає «випробувати Господа», йому також не вистачає. Для брата дівчини (згідно з канонами експресіонізму, персонажі не мають імен) немає ні етичних, ні релігійних заборон, якщо «народ вимагає жертви»: «Хіба не прекрасно постраждати заради тисяч людей?» (“Süß ist’s und ehrenvoll, für’s Vaterland zu sterben”). Автор іронічно підкреслює, що заклики до жертвовності не передбачають такої з боку «агітатора».

Інша сторона конфлікту представлена образом старого – «героя віри», який у своїй безкомпромісності нагадує ібсенівського Бранда. Він єдиний, хто сподівається на Всевишнього, бо вірить у спасіння душі, а не тіла: «одна душа цінніша за 1000 тіл» (“eine Seele ist mehr wert als 1000 Körper”), у справедливості Божого суду. Згораючи заживо, він обирає фізичну смерть перед відступництвом і зрадою віри. Про безсмертя його душі сповіщають «Божі голоси» – дзвони, утім, для інших вони звучать як скорбота за мертвими.

Текстуальний аналіз дає змогу констатувати деякі риси релігійно-поетичної свідомості Б. Брехта, оприявлені у творі. Автор використовує біблійні образи, сюжети та ремінісценції, які стають паралелями до подій драми. Так, в експозиції старий читає вірші з Євангелія, що розповідають про Страсті Христові і Його жертву на Голгофі, тим самим ніби «провіщуючи» її сюжет. Ставлення персонажів до Святого Письма є важливою характерологічною рисою, що прояснює їх аксіологію та позицію автора.

Так, на відміну від діда, який у Біблії «шукає розраду (“Trost suchen”)), бо для нього «ця книга – така прекрасна. Бо вона сильна. Людям слід було б її більше читати» (“Dieses Buch ist so schön. Weil es stark ist. Die Menschen sollten es mehr lesen”), молодше покоління оцінює її як «холодну», що «говорить про страждання та смерть» (“erzähle etwas von Not und Tod”). На думку онуки, Біблія діда знає лише одного Бога – караючого, а їй хочеться почути про Бога милосердного, який рятує. Таким чином, на перший план виходить ключове поняття «спасіння», яке сторони конфлікту розуміють по-різному. Для схожого на старозавітного праведника діда – це спасіння душі на небесах; для молодого покоління – це спасіння на землі, можливість будь-якою ціною уникнути смерті фізичної.

Виникає питання: на чиєму боці автор, у якого вже у ранній п'єсі проявляється інваріантна риса його творчості – егоїзм і людяність, високе та нище, трагізм і цинізм знаходяться в одній зв'язці без примітивного поділу на чорне та біле? На боці старого, девіз якого «Перемога або смерть за віру батьків»? Чи автору є ближчою позиція молодої людини, з погляду якої «легко визнати Бога, коли ситий. І у мирний час у гарній світлиці»? Прямої відповіді немає. Однак так і чується в наведеній репліці знаменитого брехтівського «Спочатку хліб – моральність потім», що відбиває характерний для Б. Брехта конфлікт душі та плоті.

Як бачимо, тонкий, іронічний і провокативний Б. Брехт залишається вірним собі – про непростий вибір між ортодоксальністю і прагматикою мусить розмірковувати читач і глядач, маючи свої аргументи pro et contra. І це не позиція автора «над сутичкою». Німецькому драматургу також може бути адресовано висловлювання, що характеризує релігійно-поетичну свідомість Й. Бродського: «З Господом Богом у нього були свої інтимні, складні стосунки, як це прийнято у нашому столітті серед інтелігентних людей» [11, с. 206].

Вочевидь, виникає запитання: яке відношення має до всього сказаного Й. Бродський? Утім, вважаємо за можливе провести типологічні паралелі між драмою Б. Брехта «Біблія» і поемою Й. Бродського «Ісаак й Авраам» (1963). Так, схожим є мотив жертви та виняткової відданості Богу. Обидва персонажі – Авраам Бродського і брехтівський старий є «героями віри» (С. К'еркегор). Їх об'єднує така спільна риса, як абсолютна відданість Творцю, підкорення усіх земних почуттів божественній вірі та любові. Життєве сredo брехтівського старого (повною мірою це відноситься і до Авраама) передається одним із найсуворіших місць Писання: «Хто більш, як Мене, любить батька чи матір, той Мене недостойний. І хто більш, як Мене, любить сина чи дочку, той Мене недостойний» (Мв. 10 : 37-38).

Типологічно схожим є авторське рішення поєднати в творах духовний та душевний аспекти проблеми, коли, окрім релігійного самовизначення, акцентується етичний вибір і психологічні переживання героїв. Не менш показові і відмінності. Основна з них: у Б. Брехта – це історія, що відбувається в часі, у Й. Бродського – містерія, що здійснюється в сакральному просторі та часі, у Вічності.

Слід підкреслити й інші типологічні збіги релігійно-поетичної свідомості Й. Бродського і Б. Брехта. На відміну від Брехта, світосприйняття майбутнього Нобелівського лауреата формувалося в атеїстичній державі. Священне Письмо поет «відкриває» у 23 роки, утім, як і Брехт, враження від нього називає найсильнішим у своєму житті. Коли в одному з інтерв'ю російському поету закидають, що християнська тема – у традиційному розумінні – в

його поезії репрезентована не досить, то він відповів: «Вона проявляється в системі цінностей, які тією чи іншою мірою присутні у творах» [1, с. 6].

Аналогічних висновків можна дійти, звернувшись до аналізу віршів Б. Брехта. Матеріалом дослідження слугують «Поезії 1916–1926 років» і вірші з книги «Домашні проповіді» (Hauspostille) [2], в інших перекладах «Домашній Псалтир» (Hauspostille). Назва збірника «запозичена у самого Мартіна Лютера, і не хто інший, як сам Господь Бог, любується в одному з «Псалмів» нарівні з «великими словами великих мужів», перш за все «чудовими наспівами Берта Брехта», – пише німецький критик [6, с. 81]. Кожна з аналізованих нами поезій несе яскравий відбиток авторської свідомості, що відповідає програмним вимогам самого Б. Брехта: «Усі великі поезії мають цінність документа. У них міститься своєрідна мова автора – значної людини» [цит. за: 10, с. 133].

Які ж цінності християнства автор стверджує і що для нього є неприйнятним? Німецький поет, вихований у буржуазній атмосфері, чудово знає традиційні «сусальні» сюжети, клішовану християнську топіку, яка у нього асоціюється з релігією, але не з вірою, про що він пише у своїх творах. Так, у поезії «Навіщо називати моє ім'я?» (Warum soll mein Name genannt) серед аргументів, чому варто пам'ятати про нього чи, навпаки, забути, автор згадує, що він «з релігією бився» [2, с. 162]. Утім, відносини поета з Богом і ставлення до віри в Нього набагато складніші.

До прикладу, у «Баладі про шукачів пригод» (Die Ballade von den Abenteurern) Б. Брехт моделює просторову вертикаль, на полюсах якої розташовані земні рай і ад, відповідно протиставлені небесам. Для авантюриста, «який пройшов крізь вогонь і воду, якого шмагав ад і рай земний» (“Schlendernd durch Höllen und gereitscht durch Paradiese”)» [2, с. 61], вони є абсолютною цінністю. «Частинка небосхилу» з його снів – це спогад про чисту дитячу віру, мрія про Золотий вік, який «реальний» лише в емпіреях. Разом із тим образ небес у Брехта не завжди маркований позитивною, вже не кажучи сакральною, семантикою.

Так, у «Великому подячному хоралі» (Großer Dankchoral), що пародіює церковний піснеспів, всупереч очікуванням віруючих небеса не відкриваються. Всевишньому нема діла до людей, а земний гній (метафора земного буття), з якого все виростає, незаслужено ними забутий у прагненні догодити небу. У поезії домінує мотив забутості людей Богом, апокаліптичні настрої: «Пойте хвалу небесам, у которых забота иная! / К счастью для вас / Небо забыло про вас – память у неба дрянная» (“lobet den Himmel Es kommt nicht auf euch an, Niemand weiß, daß ihr noch da seid das schlechte Gedächtnis des Himmels!”) [2, с. 60]. Іронія дає змогу ліричному суб'єкту дистанціюватися від тих, хто славословить Всевишнього, але саме він гостріше за інших переживає апокаліпсис у світі без Бога.

«Гімн Богу» (Hymne an Gott), у назві якого чітко визначена його жанрова природа, є дуже важливим для розуміння концептуальних основ релігійно-поетичної свідомості Б. Брехта. Як відомо, в семантиці гімну головним є релігійне захоплення (хвала), оскільки його призначення – прославлення божества [13, с. 178–179]. Щоправда, культурна традиція знає гімни пародійні (гімн-блазон), гімни вагантів, світські гімни: у цьому літературному ряді німецькому поету найбільш близьким є В. Маяковський з його сатиричними гімнами судді, вченому, обіду та ін.

Дослідники творчості Б. Брехта вважають, що поезія «Гімн Богу» (Hymne an Gott) – про «колообіг соціальної несправедливості, освяченої деспотичним авторитетом божественного промисла» [17, с. 10]. На перший погляд, це насправді антиклерикальний твір, який доречніше назвати «інвективною» Богу – «незримому і вічному», жорсткому і несправедливому до Свого творіння. Але фінальний катрен протирічить попередньому змісту, виконуючи функцію своєрідного «пунта». Наведемо цей чотиривірш повністю:

Говорят – Тебя нет, и это было бы лучше.

Но как это нет Того, Кто так умеет обманывать?

Когда многие живы Тобой и без Тебя не умрут –

Что по сравнению с этим значило бы – Тебя нет? [17, с. 35].

Viele sagen, du bist nicht und das sei besser so.

Aber wie kann das nicht sein, das so betrügen kann?

Wo so viel leben von dir und anders nicht sterben konnten –

Sag mir, was heißt das dagegen – daß du nicht bist?

Парадоксально, але завдяки останній строфі поезія справді стає гімном. У напруженому зіткненні смислів яскраво проявляється поетика Брехта-драматурга. Суперечка з Богом завершується апофатикою, тобто Його утвердження шляхом заперечення, визнання неможливості існування без Творця. Риторичні запитання, велика кількість тире, судомна суперечливість мови, лексичні повтори – уся поетична техніка «працює» на експресивність висловлювання. У ньому чути крик відчаю, розгубленість людини, яка раптово уявила світ без Бога.

Пунктирно окреслимо й інші мотиви, які належать до числа інваріантів релігійно-поетичної свідомості Б. Брехта: це мотиви милосердя і прощення («Про дітовбивцю Марію Фарар» (Von der Kindesmörderin Marie Farrar), «Про грішників у пеклі» (Von den Sündern in der Hölle); неприйняття благочестя і святенницької моралі (“Пісня повішальників, або Лілія в долині” (Apfelböck oder die Lilie auf dem Felde), «Різдвяна легенда» (Weihnachtslegende), мотив сумніву в безсмерті душі («Проти спокуси» (Gegen Verführung)).

Поезія Б. Брехта «Марія» (Maria) (найбільш відомі переклади Д. Самойлова, Л. Копелева) відрізняється від інших тим, що написана на євангельський сюжет. Опублікована в 1925 році, вона стала приводом «для звинувачення автора в блюзнірстві», «уразі почуттів віруючих» [10, с. 128]. Причина таких обвинувачень частково розкривається в коментарях до тексту: «У цій поезії Брехт повертає легенду про Різдво Христове до її реальної побутової першооснови» [2, с. 784]. Тобто і сучасниками, і наступними коментаторами поезія Б. Брехта прочитана як спроба десакралізації образів Богоматері та Божого сина.

Частка правди у цьому є, залишається зрозуміти інтенцію автора. Композиційно текст розпадається на два смислові фрагменти: 1) душевні та тілесні страждання Марії; 2) перетворення і освячення світу появою Сина

Божого. У руслі ідеології експресіонізму, що бачить однією зі своїх задач «демонтаж понять, вірувань, поглядів, ілюзій ліберального характеру, оскільки вони виявили свою неспроможність» [13, с. 1223], а можливо, і через бунтарський характер Б. Брехт руйнує стереотипну картину Різдва. Автор нецотливо привідкриває завісу над фізіологічною стороною народження Ісуса. «Ціннісним центром» твору стає внутрішній світ Богородиці, її родові муки і душевні переживання, що акцентовано сильною позицією тексту – назвою «Марія» (Maria). Усе це, скоріше, нагадує гностичні апокрифи, а не історію народження Ісуса, розказану в двох канонічних Євангеліях. Автором деміфологізується століттями створювана іконографія Святого сімейства, «за кадром» залишаються волхви, ангели, тварини, Йосип. Замість них оповідь «розфарбовується» анахронними реаліями і подробицями: описуються холоднеча, вбогий сарай, димна піч, діра в стелі, «почуття сорому, притаманне біднякам» (die bittere Scham, Die dem Armen eigen ist)», яке відчуває Марія через те, «що все це на людях (“Alles dabei war”)» [10, с. 128]. Відсутність пафосу в зображенні подій досягається такими прийомами прозаїзації поетичного тексту, як використання підкреслено розмовної й зниженої лексики, розмовної інтонації, верлібра.

Виникає запитання: чи можна пояснити «неканонічну версію» євангельської історії виключно «ангажованістю» Б. Брехта? І так, і ні. Як видається, подібно до російського поета-авангардиста Б. Брехт прагне до того, щоб найбільша подія в історії людства – Різдво Христове – не було «цукерковою красою» «оббріхано». Друга частина поезії є ліричною контрверзою стосовно першої, оскільки в ній домінує духовний зміст. Прихід у світ Божественного Немовляти перетворює буденні речі, явища природи, людей в цілому. Відбуваються чудесні метаморфози: «студений вітер став ангельським співом (“Der Wind, der sehr kalt war, wurde zum Engelgesang”)» – музикою сфер, прості пастухи – королями, а кризь діру в стелі дивиться зірка.

Знаменно, що рядки, присвячені Ісусу, цілком співвідносні з духовно-поетичною традицією. У природі Боголюдини риси Його особистості («был легок», /любил, когда пели, / пригласил к себе бедняков») перебувають у гармонії з Його Божественною іпостасю. Про це сигналізує поетонім «лик» і образ-символ «зірка» – знак Богосинівства, сакрального зв'язку між Богом-Отцем та Ісусом.

Феномен Різдва осмислено Б. Брехтом як такий, що змінив хід історії та свідомість людини: «це стало здаватися у пізніші роки великим торжеством (“Hauptsaechlich ... es in spaeteren Jahren zum Fest <...> war”)» [2, с. 38], «святом, що збирає разом людей» – в іншому перекладі [10, с. 128]. Таке сприйняття реальності втілюється в хронотопі, у якому часові і просторові «далі» «розширюються» від убогого сараю до космічних сфер, від конкретної події до Вічності.

Різдвяна тема посідає важливе місце в релігійно-поетичній свідомості Й. Бродського, орієнтованого на західний «різдвяний архетип». Починаючи з «Різдвяного романсу» (1961) Й. Бродським написана 21 поезія, присвячена Різдву. Серед них у 15 йдеться про Христа та євангельські події. Для поета, який подібно до Б. Брехта не схильний до пафосних речей, Різдво – унікальна подія, пов'язана, за його словами, «з обчисленням життя».

Висновки та перспективи дослідження. Типологічне зіставлення поезій Б. Брехта «Марія» (1925) та Й. Бродського «Різдвяна зірка» (1987) дає змогу виявити типологічні збіги та відмінності релігійно-поетичної свідомості їх авторів. Так, на відміну від Б. Брехта, різдвяна тема у Й. Бродського розвивається в ключових для християнської топіки образах волхвів, дарів, печери, чуда, надії на спасіння світу. Відмінності не виключають схожості. Загальними є мотив холоднечі, хронотоп, образ євангельської зірки, відсутність патетики, полілексичність. Як і в поезії німецького поета, поетично втілена думка, що різдвяну зірку Віфлеєма можна побачити тільки віддалившись від повсякденності (тобто від «діри в стелі»).

Не менш показовими є й інші відмінності. Так, якщо поезії Б. Брехта притаманний суб'єктивний синкретизм, тобто «спонтанний перехід від першої особи до третьої» [14, с. 257], то у Й. Бродського інакша організація тексту – подія Різдва подається у сприйнятті Богонемовляти. У центрі уваги російського поета – момент усвідомлення Сином Людським сакрального зв'язку з Абсолютом. Панорамне бачення земних предметів (грудей матері, подарунків волхвів) заміщується духовною вертикаллю, що поєднує дві точки: «на лежачого в яслях реб'енка издалека, / из глубины Вселенной, с другого её конца, звезда смотрела в пещеру. И это был взгляд Отца» [4, III, с. 127]. У поезії «Марія» також акцентовано ситуацію Богоспількування Отця і Сина, їхній постійний зв'язок, але «звичка» Ісуса «вночі бачити зірку над собою» автором не протиставляється Його близькості до людей. У Й. Бродського «зірка, сяюча крапка на кордоні двох світів, втілює не лише близькість Іншому, але й самотність», – пише А. Ранчин [15, с. 127].

На відміну від Б. Брехта, релігійно-поетична свідомість Й. Бродського відображає глобальну «екзистенційну ситуацію», коли людина опинилась «наодинці з метафізичними безоднями буття і власної душі, перед безмежною самотністю» [15, с. 129]. Його інваріантом є мотив співчуття екзистенційній самотності Бога-Сина, якому судилося звикати «до пустелі... як до доли», і Бога-Отця, який «Сам у пустелі довше нас» («Уяви, черкнувши сірником, той вечір в печері...», «Колискова», «Втеча в Єгипет II»).

Проблема типології релігійно-поетичної свідомості Б. Брехта та Й. Бродського в науковому плані далеко не вичерпана. Продуктивність її дослідження багато в чому залежить від публікації повного видання паралельних текстів Б. Брехта з коментарями.

Література:

1. Амурский В.И. «Никакой мелодрамы...». Беседа с Иосифом Бродским. Запечатлённые голоса. Москва : Издательство «МИК». 1998. С. 5–17
2. Брехт Бертольт. Стихотворения. Рассказы. Пьесы. / Сост., вступ. ст. и примеч. И. Фрадкина. Москва : Худож. лит. 1972. 814 с.
3. Брехт Бертольт. Сто стихотворений / Hundert Gedichte / Сост. Зигфрид Унзельд / Пер. Святослава Городецкого. Москва : Текст, 2010. 413 с.
4. Брехт Бертольт (Бертольд Ойген). Біблія. Драма у одній дії / пер. М. Ліпісвіцького (рукопис).

5. Бродский И. Сочинение в пяти томах. Санкт-Петербург : Пушкинский фонд, 1992–1999. / Стихотворения, эссе, Нобелевская лекция (цитируются по этому изданию с указанием в скобках тома римскими цифрами и страницы арабскими).
6. Бродский И. Сочинения: Стихотворения. Эссе. 2-е изд. Екатеринбург : У Фактория, 2002. 832 с.
7. Гібер Йохен. Від поета до вчителя, від анархіста до класика. *Vsesvit*. № 8. С. 80–83.
8. Заманская В.В. Экзистенциальная традиция в русской литературе XX века. Диалоги на границах столетий : учебное пособие. Москва : Флинта : Наука, 2002. 304 с.
9. Ильинская Н.И. Религиозно-философские искания в русской поэзии XX века: специфика сознания, концептосфера, типология : монография. Херсон : Айлант, 2005. 468 с.
10. Келебай Е. Поэт в доме ребёнка (пролегомены к философии творчества Иосифа Бродского). Москва : Книжный дом «Университет», 2000. 336 с.
11. Копелев Л.З. Брехт. Москва : Молодая гвардия, 1966. 432 с. («Жизнь замечательных людей»)
12. Кушнер А. «Здесь, на земле...». Иосиф Бродский: труды и дни. Москва : Независимая газета. 1999. С. 154–206.
13. Лекманов О. «Рождественская звезда»: текст и подтекст. *Новое литературное обозрение*. 2000. № 45. С. 162–166.
14. Литературная энциклопедия терминов и понятий / Под ред. А.Н. Николюкина. Институт научн. информации по общественным наукам РАН. Москва : НПК «Интелвак», 2003. 1600 стб.
15. Поэтика : Словарь актуальных терминов и понятий / Гл. науч. ред. Н.Д. Тamarченко. Москва : Издательство Кулагиной; Intrada, 2008. 358 с.
16. Ранчин А. «Человек есть испытатель боли...» : религиозно-философские мотивы поэзии Бродского и экзистенциализм. «На пиру Мнемозины»: Интертексты Бродского. Москва : Новое литературное обозрение, 2001. С. 146–177
17. Сартр Ж. -П. Один новый мистик. Танатография Эроса: Жорж Батай и французская мысль середины XX века. Санкт-Петербург, 1994. С. 18–48.
18. Фрадкин И. Бертольт Брехт. Стихотворения. Рассказы. Пьесы. Москва : Худож. лит., 1972. С. 5–24.

References:

1. Amurskiy V.I. (1998). «*Nikakoy melodramy...*». *Beseda s Iosifom Brodskim. Zapechatlyonnyye golosa*. ["Any melodrama ...". Conversation with Iosif Brodsky. The imprinted voices]. Moskva : Izdatelstvo «MIK», 5–17 [in Russian].
2. Breht B. (1972). *Stihotvoreniya. Rasskazyi. Pyesy*. [Poems. Stories. Plays.] / Sost., vstup. st. i primech. I. Fradkina. Moskva : Hudozh. lit., 814 [in Russian].
3. Breht B. (2010). *Sto stihotvoreniy* [Hundred poems] / Hundert Gedichte / Sost. Zigfrid Unzeld / Per. Svyatoslava Gorodetskogo. Moskva : Tekst, 413 [in Russian].
4. Breht B. (Bertold Oygen). *Bibliya. Drama u odniy diyi* [Byble. One action drama] / per. M. Lipisivitskogo (rukopis) [in Ukrainian].
5. Brodskiy I. (1992 – 1999). *Sochinenie v pyati tomah* [Composition in five volumes]. Sankt-Peterburg : Pushkinskiy fond, / Stihotvoreniya, esse, Nobelevskaya lektsiya (tsitiruyutsya po etomu izdaniyu s ukazaniem v skobkah toma rimskimi tsiframi i stranitsy arabskimi) [in Russian].
6. Brodskiy I. (2002). *Sochineniya: Stihotvoreniya. Esse*. [Compositions: Poems. Essay.] 2-e izd. Ekaterinburg : U Faktoriya, 832 [in Russian].
7. Giber Y. *Vid poeta do vchitelya, vid anarhista do klasika* [From poet to teacher, from anarchist to classic]. *Vsesvit*, 8, 80–83 [in Ukrainian].
8. Zamanskaya V.V. (2002). *Ekzistentsialnaya traditsiya v russkoy literature XX veka. Dialogi na granitsah stoletiy : uchebnoe posobie* [Existential tradition in the Russian literature of the XX century. Dialogues on borders of centuries: manual]. Moskva : Flinta : Nauka, 304 [in Russian].
9. Ilyinskaya N.I. (2005). *Religiozno-filosofskie iskaniya v russkoy poezii XX veka: spetsifika soznaniya, kontseptosfera, tipologiya : monografiya* [Religious and philosophical searches in the Russian poetry of the XX century: specifics of consciousness, sphere of concepts, typology: monograph]. Kherson : Aylant, 468 [in Russian].
10. Kelebay E. (2000). *Poet v dome rebyonka (prolegomeny k filosofii tvorchestva Iosifa Brodskogo)* [Poet in children's home (prolegomena to philosophy of creativity of Iosif Brodsky)]. Moskva : Knizhnyy dom «Universitet», 336 [in Russian].
11. Kopelev L.Z. (1966). *Breht* [Brecht] («Zhizn zamechatelnykh lyudey»). Moskva : Molodaya gvardiya, 432 [in Russian].
12. Kushner A. (1999). «*Zdes, na zemle...*». *Iosif Brodskiy: trudy i dni* ["Here, on the earth ...". Iosif Brodsky: works and days]. Moskva : Nezavisimaya gazeta, 154–206 [in Russian].
13. Lekmanov O. (2000). «*Rozhdestvenskaya zvezda*»: *tekst i podtekst* ["Christmas star": text and implication]. *Novoe literaturnoe obozrenie*, 45, 162–166 [in Russian].
14. *Literaturnaya entsiklopediya terminov i ponyatiy* (2003) [The literary encyclopedia of terms and concepts] / Pod red. A.N. Nikol'yukina. Institut nauchn. informatsii po obschestvennyim naukam RAN. Moskva : NPK «Intelvak», 1600 [in Russian].
15. *Poetika : Slovar aktualnykh terminov i ponyatiy* (2008) [Poetics: Dictionary of relevant terms and concepts] / Gl. nauch. red. N.D. Tamarchenko. Moskva : Izdatelstvo Kulaginoy; Intrada, 358 [in Russian].
16. Ranchin A. (2001). «*Chelovek est ispyitatel boli...*» : *religiozno-filosofskie motivy poezii Brodskogo i ekzistentsializm. «Na piru Mnemozinyi»: Interteksty Brodskogo*. ["The human is a tester of pain ...": religious and philosophical motives of poetry of Brodsky and existentialism. "On Mnemozina's feast": Intertexts of Brodsky]. Moskva : Novoe literaturnoe obozrenie, 146–177 [in Russian].
17. Sartr Zh. -P. (1994). *Odin novyy mistik* [One new mystic]. Tanatografiya Erosa: Zhorzh Batay i frantsuzskaya mysl serediny XX veka. Sankt-Peterburg, 18–48 [in Russian].
18. Fradkin I. (1972). *Bertolt Breht. Stihotvoreniya. Rasskazy. Pyesy*. [Bertolt Brecht. Poems. Stories. Plays]. Moskva : Hudozh. lit., 5–24 [in Russian].

Анотація

Н. ІЛЬІНСЬКА. ТИПОЛОГІЯ РЕЛІГІЙНО-ПОЕТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ Б. БРЕХТА І Й. БРОДСЬКОГО

У статті розглянуто специфіку релігійно-поетичної свідомості Б. Брехта та Й. Бродського на матеріалі їхніх поетичних творів та п'єси Б. Брехта «Біблія». Цей твір німецького драматурга щойно вводиться у літературознавчий обіг. Типологічне зіставлення релігійно-поетичної свідомості Б. Брехта та Й. Бродського свідчить про потужний вплив Святого Письма на формування їхнього світобачення. У роботі окреслено коло спільних мотивів та євангельської топіки; простежено особливості хронотопу, у якому земний простір розширюється до космічних сфер, а час – від конкретної події до Вічності. Визначено і певні відмінності: у Й. Бродського акцентована екзистенційна самотність Бога-Сина, тоді як Б. Брехт підкреслює Його близькість до простих людей. Все це свідчить про культурно-релігійний тип свідомості митців.

Ключові слова: релігійно-поетична свідомість, типологія, мотив, євангельська топіка, амбівалентність.

Summary

N. ILINSKA. TYPOLOGY OF THE RELIGIOUS AND POETIC CONSCIOUSNESS OF B. BRECHT AND J. BRODSKY

The specificity of the religious and poetic consciousness of B. Brecht and J. Brodsky is considered in the typological aspect. A common factor for comparison is the introduction of thematic poems of both poets to the transhistorical spiritual and poetic tradition of the world literature. Unlike J. Brodsky's religious and poetic consciousness, B. Brecht has hardly been investigated. Few publications devoted to this problem are ideologically engaged, therefore, more attention is paid to the German poet. The textual analysis of poetry works and the play "The Bible" make it possible to state its features.

In the article, for the first time, B. Brecht's drama "The Bible" is analyzed. It makes possible to trace the origins and development of his religious and poetic consciousness. It has been revealed that the basis of the conflict of the play "The Bible" is a key concept of "salvation", which is differently understood by the parties of the conflict. For a grandfather, like the Old Testament holy man, it is salvation of the soul in heaven; for the younger generation this concept is a secular one: salvation on earth, the ability to avoid physical death at any cost. However, the author is not inclined to any of the positions. The difficult choice between orthodoxy and pragmatism should be made by the reader and the spectator, having his arguments pro et contra. The attitude of the characters to the Holy Scriptures is an important characteristic feature that clarifies the axiology and position of the author. The author uses biblical images, plots and reminiscences, which become parallels to the drama events. For example, the story of the dog is associated with the biblical story of Abraham, who was forced to prove his faithfulness to God by sacrificing his son Isaac.

As a result of comparing the religious and poetic consciousness of B. Brecht and J. Brodsky, a respectful attitude towards the Holy Scriptures, its influence on the formation of their worldview has been revealed; the circle of common motives for both poets, the Gospel topic has been outlined; the features of the chronotope, in which earthly time and space expands to the cosmic spheres, from a specific event to Eternity have been traced. All this testifies the cultural and Christian type of consciousness of the poets. Some differences have been identified: J. Brodsky's existential interpretation of the loneliness of God-Son dominates, while B. Brecht emphasizes his proximity to ordinary people.

Key words: religious and poetic consciousness, typology, motive, gospel topic, ambivalence.